

LANDAJUELA, Anton, X.

Jan-tokia

Bakealdian leku andia izango zan, jantokia. Amaitu barri aurkitu genduan, lareundik gora sartzen gintzazan. Iraurri edo saltzarria bean, lau orma sendo ta ez urik eta ez besterik an ezer etzegoan.

Gaixoetan gaixoena, ezbearretan ezbeartsuna Zornotza-ko Irakulis izan zan.

Jan-tokiko mustur batean, eta Irakulis-en ondo-ondoan bakoitxak berari egokion zereginetarako bidoi andi bi jartzen euskuezan, Irakulis-en mosuetan ain zuzen be.

Gau ta bigaramon goizean gosaldu arteko zeregin bearrezkoenak antxe, bidoi bietara ustu bear genduzan. Saldea parra goiko ertzetik jausten jakola, Irakulis-en lo-kabiraño sartzen jakon, Irakuli-en sudurra estalduz bestela usai txarrez ilgo zan da. Lastakia patsetan bustia, busti artan egon bear izaten eban da, "tatarit" jagiarazoteko joten uskun arteño.

Irripar eraginarazoten dauskuen arazoak gaur egun, irriparrerako baiño, negar-egiteko lenagoko egunetan askoz bere obeak ziran.

Eta gaua emon genduan tokitik ataraten ginduezanean zer gertatzen jakun?

Nik areri, arek niri, eta urrengo batean edonok edonori parre-algarada gengoan goizeko lenen orduentan. Lau-bost kaka-toki bai egozan, baña batek egiten eben artean, urrengoek estu ta larririk izaten ziran eperdiari eldurik, eutsi eziñik, prakak loitzeko bildurrez, dardarka, egon-eziñez.

Gela bakoitzean zazpi lagun

Zazpi gengoan giltz-kirrizkida batez gelatan lotuak, gauean baña lotarako orduetan, barrien barrizko kirrizkadak lo obeto dagigun edo, izaten genduzan beti-ta-beti biotzondoa dardarka ipinten euskuenlarik.

Ertz batean asten ziralarik, bai-etozan poliki-poliki ateriz ate kirrizkada barri batez atek ondo itxitera. Eta ondoan samar ziranean, alkarrri aulan itaundu.

- Gaur, ez; ezdot gaur ikararik egingo.

Baña giltza zulatoratzen ebanerako, andia edo txikia, biotz ikaraka izaten genduan.

Oraingo ontan, Matias barriro bere.

Mundu gitxi ikusirikoa, ezjakiña, goldaren atzetik ibilteko gizon aukerakoena, ezan garratza, egin bear genduana ondo eginezkero.

Gure bizi-tokiaren goian bizi ziranak bein, gure gelaraño MATEMATICAS-en eske bialdu eben. Iriki atea, eskatu euskuna emon geuntzan eta atee-

tan bere, txistu-mistuka, gu barriz, barrenean tinko ta geldirik.

Zer eta zan, ba nai ebana? Eta alako batean, itxaroten nekatu edo, diñosku; "Matemáticas" esan dauzket eta bat besteari eztaustezue emon. Eta besteak, besteak non dozuez bada?

Arazoa zelan zan argitu geuntzanean, bakez joan zan.

Lokarrizka sakelak.

Kipula ta tomatea zeatzako laban da aiztorik, soñeko zarrak barriztatzeko joztorraztik eta gorostirik, ezer an etzegoan.

Etxetik saku-mantarrez loturik bialtzen euskuezan janariak, txiki ta piti ziran sorrotxoak altzitu, aria ta goroiki biurtzeko txirikordatzen genduan, sarea, sarezo sakela egiteko.

Enparantza nagusia giñanetan, sarean izaten genduzan zalia eta azpilla, kinkilin-kankalanka emoten genduan eguna. Beroak irudigun.

Zenbait garrazkeri emen ere esateko dotazan arren, bertanbera Burgos ori itxirik, noian barrien barriz Bilbo-ra, Larrinaga-ra, niretzat daukan, zeregin geiegiko edezti biurri au bein betirako amaitzera.

Barriz bere Larrinaga-n.

Illuntze batean, ondo illunduz geroz, On Jaime Zarandona eskuan orri batzuekaz etorri jatan ba-

rrenera, erriko endore jaunak emon eutsazala ta, nire onerako zirala esatera.

Franco-ren kapellau eta... arrera onik egin neuntzan, papelak baña ez nebazan eskuratu, Igorre-ko Jauregi-k egiñak etziralako, eta orri areik, edozelako orri zatarretan egiñak ziralako.

Eskuarte bear ez nebazanlarik, beraren eukan itxitea erabagi neban, nora eran ekialako. Jaunak daki nondik eta noraño joan ziran orri areik, areiri buruz ez neban beste deirik izan ta.

Kotxor, Txutxurrio.

Gaitzizen bi oneikaz Txutxurrio Kozkor ezagutzen genduan, Euskadiko Gobiernoak preso eukia eta, karlista amorratua, fazistakaz arremon andiduna.

Bein baten bere barruraño etorri jakun, Larrinagan. Ni nintzakion begikoa, aurkitu nindun da, bion artean joan giñan geure erritarrak billatzerara, billatu eta aurkitu, iñon izan zan itzaldirik, bein gozoki ta bein garrazki, aitatu euskun, Txutxurrio gure errikideak. Azken batean bigundurik, Gabon gaberako paitarra igorriko euskula esanik aldendu zan, oraindik paitar aren begira gagoan arren.

Teruel-dik.

Ogei, berrogei, irurogei bat (?) gizonezko, danak gudari atxilotuak, Teruel aldean.

Odolez etziran beroak, itxuraz tristeak, goibelduak, lenengoz izan eben eran Errepublikatik Francoren alderdira igez egindakoak.

Ezeben berbarik inogaz egiten, eta Burgos-era eroan ginduezanean, Larrinaga-n gelditu ziran egunetik egunera fazistago agertzen ziralarik.

Villariño abadea.

Zerutarra, kristoren ordezkoa, inoiz be obenik egin bakoa santu utsa, ezan gure gogokoa.

Calasanz apaiza.

Berba on eta itxaronpetsuz asi dau, esateko dakarskun mintzaldia ara baño non aldatu dauskun aria, beraren era berezira.

Gonatzar andidun abadea gizonezkoa zan, apaiz añaiko militarra.

“Oraintsu arte danok, gorririk gorrienak izan zarie, eta orain emen nor da izeko lekaime, osaba lekaiderik eztaukana, eta nor dogu daren artean apaiz lengusuen bateri argitasun-agiriak eskazeko idatzi gabea? Ez, jaunok,

berandu da orain inoz izan etzariena eskatzea. Danok dozue orain Elizarakoen bat, ari laguntza eskatzeko”.

Leenen izan genduan poza izoztu egin jakun, gizon aren agokadakaz, biotzak dardar, kikildu, egunaren argia illundu.

Larrinaga artan eundaka illak izanik, bakoitzak beraren egiteetan bearko eban iriki zerurako, edo-ta inpernurako atea. Gure alde egin ebazan otoietatik aske gengoan da.

Gezurra ba dirudi be, Calasanz-en lakoxeak ziran aldi artako Franco-ren elizgizonak; madarrikatuak.

Eta il zan Franco bera be, gixajoetan gixajoena, gaixoari aurrera ezin arturik, azur uts gelditu zan. Arotz, jostun da idaltzeruak naikoa eben zereginik azur ildakoen ganean lasta, galtzu ta zapi zarrek Franquito barria egiterakoan, arri anditzar baten azpian estaltzeko.

Utsik askoren artean amaitutzat itxiten dot, Iratxe ta Iker illobatxoak euskal-zaletasunik inoiz izango balebe, umarotik zartzarorarteño zelan izan gintzazan jakin dagien.

Españarren erpetan

1938gko urtean

1938gn. Urtea zan eta dagonillaren 28an. Egun batzuk lenagotik Cicero izeneko errixka baten gengoan, eleizan, gudari gaxo ta gudan zaurituko gaztedi mordoxka. Arerio ankerrari paparra jartzeko ezgintzazan gauza, bai osterarenrenka, erdi errenka edo bakoitzak al eban eran erri inguruan ibiltzeko.

Gorago aitatu dodan egunean, urrin be ez egoan ta, Laredotik Santander-untz joian bitxabaleraño eldu gintzazan adiskide taldetxo bat bide bateko eguzki artzea egiñaz, eta emen, arriturik, non ikusten doguna bideak betean gudariak, gudari etziran gizon urtetsuak, andrazkoak eta umeak, batzuek izerdiz, beste batzuek arpegi larriakaz, negarrez zetozanak ez ziran gitxi. Itaundu genduan, larritasunak eraginda, ia zer zan zana, gertatzen zana, eta, erantzun au izan genduan: Italiatarrak, Doiztar edo Alemanitarrak Aprikako narruilunak eta azurbaltz guztiak bat eginik, or jatorkuz jarraika ta orpoak jaten. Izkillu indartsuz orniturik datoz, Laredora urreratu dira, ezin dautsoegu eutsin eta emen gatoz nora jo ezta kigula alperreko eriotzari igezka.

Erantzun ezin baltzago oneik azelako dardara biztu jakun oñetatik barrura. Alkarren arpegietara begiratuten genduan. Gure espanetan ezegoan itzik, eragabien bat artu bear zan. Aldean genduzan zauri

ta makaltasunez nora jua eta zer egin? Atzen baten sartu giñan notintzazko uriola artara, eta burua ondatuta dauan zoroaren gisan, titirri-tatarra, nora giñoiazan ezkenkiela Santoñara eldu gintzazan.

Erri onetan etzegoan txoko eskuturik nasai egoteko. Adin guztietako notiñez samaraño bete zan. Danak zirudien urduri, iñon ezegoan leku onik. Padura izeneko ta lañoatara nasaitasuna ta eroapenagaz jabetuteko eskatuten dauskuela. Arrantzalien ontziak kaiolak balira lez, kaia bete dabe ta gertu dagoz igeserako, kea darioe. Onein artean arrantzarakoa eztirudi anditxoago bat agiri da, eta gizonetzkoak, bata bestearen ganetik alkar zapalduz onen zabel eta gane legor gabea, aguro beteko dabe. Zauri andirik eneukan, Bilbo-ko Artxanda-n zauritu ninduben, edozerlako ikutuak min emoten eustan. Baña alan ta guzti be, bildurraren bultzadakaz eragin da, barruratuteko egarri bizi-biziari erantzunik, ukondoko ta indar niretzako beste leku aurkitu neban ontziaren sabel sakonean. Inguruan ziran ontzitzuak be betetan joiazan, zama geiegiagaz goiko ertzak ia urperatuta ekiezan, itotzeko arrizku gordiña idierazten eben, iñor etzan legorrean gelditu gura ebanik, gaba gero ta zarrago egiten zan, eta arerieren erpeak geroago ta urrererago.

Gabaren erdia joan zan. Ontziak uraren azaleko armin ta kezkatu, batera bira, aur-eginik bestera, ezta be urrinduteko biderik artzen. Guztiok gagoz alkaritaunka iñork ete-ekian itxasoratuko giñan ordua. Erantzunak: «Goizaldera, eguna itxartu baño len

itxasoa zearkatuten izango gara atzerri ezezeunera-ko bidean noiz biurtuko garen ezta kigula». Zerbait ekianen batetik etorritako berba izango zalakoan baretu giñan, ez luzerorako baña. Laredo-rantz urten zan topintxo zerbait gertatzen zan jakin eta ikusterera beingoan biurtu zan izparbaltz itxaropen-ondatzalle onegaz: «Itxasoko ago-agoan sei urpeontzi doguz urten-bidea galerazoten dauskuela».

Larrirasuna lodiagotuten asi jakun, guztiok asarre, iñon ez toki onik, estutasunak jan bear ginduzan, eguna begiak zabalatzen, eta ontziak kaian tokirik aldatu barik dantzari. Igasi zan gaba, etorri zan goizeko zazpigarren ordua, eta bata-bestioen atzean legorrera, lurrera.

Itaundu dogu baten, geiago zer zan jazoten zana, eta erantzun pozgarriak belarrizuloan kilikili dargosku «Frantzitar eta Ingaladar ontzi andiak jatorkuz une batetik bestera gura dogun guztiok anka egiteko».

Batera ta bestera, ara ta ona, zelan edo alan emon gendun eguna barri billa, bai-ta alaigarriak batu genduzan: Italiarrak zirala gure jaun-jabeak, oneikaz egin bearreko artu-emonak aurrera joiazala bide zabaletik eta bildurrik pitienaren bildur ez izateko.

Arratsaldeko seirak aldera entzun genduan txirrinka biko tatarraren otsari ezgeuntsan buru-belarririk egin eta ezgenkian nor izan eteikean; albistea, baña, laster zabaldu zan agoz-belarri Italiar gudal-burua zala etorbarria, bai-ta egia zan be.

Bai nik, eta bai nire inguruan ziranak, mozollo

itxurako arpegiak agertzen genduzan, Mussolini-ren gudaria gure aldametik igaro ta aldendu zanean. Berau ondoatu zanean zutitu gintzazan, begirapenez, eta etorribarriak be arpegiargi, eskua zabaldurik eta atzak lokiraturik agurtu ginduzan.

Gure nagusiakaz legezko arauak zuzentzera etorria zan, joko garbia zala be entzun gendun, kezkaeren edian arnasa sakontzen gendun, eta alako baten, arratsalde on esanda etorri zan bidetik urrutiratu zan. Batera jua naiz bestera jo, txuku-mutxua, besterik ezan gure artean; txakur-ametsak bere etziran gitxi.

Lenago izan genduzan ametsak, itxasoa zearkatuteatzaz, iruntsiten asi gara barrien-barri. Gogor igurtzen doguz eskuak batagaz bestea lastandurik, pozbako morroi eginik. Lurraren ganean gagoz ezarririk gizonezko uztaia eginik. Atzerri urrutiko bizitza eratu gurarik, an doguz gogoak sustraiturik, eta ametsezko txondortzak jasorik, eztoгу nabaitzen jan ezaren nekerik.

Italiar nagusia Santoñaratu zanean, leiorik geienak apaindu ziran une batetik bestera españar ikurriñak dindiliz zirala, baña Mussoliniren gudariak aldegin bazen azkar eskutautu ebezan oiу ta agozabalko estegitako zapi iguingarriak Eusko gudarien ardurapean zan erria oraindiño, oar egin eben gorri-bellegi ziran zapiak kentzeko, eta agindua zeatz bete zan.

Arratsaldeko aldera barriro datorkigu Mussolini txikerra 6-8 bere antzekogaz inguraturik, ikurriñak gora jasorik. Iru-lau gudari korta bardiñean ezita-

koak dakarrez atzetik eta ondoan. Atzeratxoagotik baña ur samar, moskor itxurazko andra moltzoa edan-beroan goraka ta txaloka Españari, Fazismoari, Kristo Erregeri. Arreta oso otza egin geuntsoen.

Berrogeien bat urtedun zan gizonezkoa (gudari euskalduna), Gora Euskadika ezin zan asetu ormatxo baten ganetik. Españarrak izan balira menperatu ginduezanok, an itxi bearko zituan azurrak Euskadiri goraka eragoion gudari bulartsuak. Italiarren belarriak, ostera, etziran izan irainduak eta minduak. Beste mutil eder bat, Ertzaña, Eusko Ikurriña bizkarrean, negarra begietan eta gudari mordoagaz inguraturik, ezaban gura artu aintzakotzat menperatzallien nagusitasuna ta indarra, eta sua ta txatarrak begietan bizturik burruka barriaren egarri gorria erakusten euskun. Beste ainbat ziran edo... gintzazan (eztakit neure burua zein arlotan jarri), begiak malkoz eta biotzak urratuta izanagaitik burua galdu ezgindunak. Era guztietakoak; odol bero ta otzekoak bear ginduzan tarteko egun aretan; epelegiak indarbarritu, odol-kirio beroegiak baretua eta negarrez ziranai poza emoteko.

Bai eguna ta bai gaba, baltza izan arren, askatasunik zabalenean emon genduzan. Aprikatar nau-ruilunak ikusi bagea nintzan orain arte, ta emen, Santoñako itxasertzean ikusi nebazan lenengo aldiz praka-nasai, mustur-zikin, ibilkera zirirri-zakardun alper itxurako Frankoren gaizkatzalle, ta andra izortzalle lapur oneik.

Auxe zan Santoña: azkatasunaren billa millaka ama euskaldunen millaka semeren azken-muga. Emen ikusi genduzan azkenengo aldiz -luzarorako- eguzkiaren argia, idetargiaren arpegia ta izartegia. Emen zan ilgo euskuezan lagun askoren lur aukeratua eta ezkutatuta eukiko ginduzan giltz madarikatua. Emen zan, bai-ta, bigarren nekaldiari asiera emongo geuntsan tokia.

Agorrilla-ren 27go goizeko egun argitzeagaz eze-reztu zan gabaren sabela. Kaian, itxasbera zalako edo... ontzi aundi bi egozan, asao; bata prantzitarra zan, ingalandarra bestea; beintzat olan entzuten zan. Eta egiztatu ezin ba-dot be, iñoiz aztuko ez jatazan bakoitzaren izenak onexek ziran: "Bobie" eta "Seven Seas Spray".

Zurikeria zan edo ezbazan, oraindik eztaikit, Italiarrak, baña, geu Prantziaratuteko zirala esaten etziran nekatuten.

Benitoren gudariak arpegiz argi ta maiteki azaltzen ziran, eta onein aginduz ontzietarako bidea artu gendun goizeko zortzirak aldera. Ni, bigarren izentatutakora sartu nintzan, eta au bete zanean bestea bere aguro bete zan.

Españarren edetan geure buruak lotuak izango ete ziran gogoratzeak, ikaratzeko buru-austeak sortu-arazoten euskuzan, eta noiz izango zan ezgenkian urtetako orduagaz gogoratu ezker, oster, lilluratu egiten gintzazan. Gure itxaropena, itxasoaren arautan makurtu zan eta joka-bide bardiñeko egin ziran; bein gora, bein bera; bein gazi, bein gaza. Geuk esan

eta geuk entzuten genduanari jaramon eginik, uraren arroaldiaren zai gengoazan; aingurak goratu, lokarriak azkatu eta itxasoaren narruari azurrak urraturik eta Euskalerrira begiratzuz mendi erpiñai agur egiñaz, zerura naiz inpernura egiteko gertu.

Poza ta negarra burruko barruan geunkazala, urak bere gorakada egin eban, bai-ta, berakada be. Bigarren aldiz, astitsu, alper eta neketsu gorako bidea artu eben ur garden geldieziñak, gorago egiteko kemen eta indarra galduta ikusteagaz eta lotsatu izan balira lez ixil-ixilka ta geldi-geldika lengo zulora jatsi zan gure itxaropenak beraren kolkotan ito ta gorderik.

Orduak luzeago egiten asi ziran, arterik eza indartu, larritasuna estuagotu, igez-naia armindu.

Alako baten, zeñek ke baltzagoa zerurantz jaurtitzen asi ziran askoren amez-ontziok gure biotz kupiragarrien osasunerako. Itxaropenaren bizialdi barria izan gendun, arnasa artze zabalagaz jabetu, ames lillurakorrak sakondu; odola gaztetu.

Aizearen bizkar ikusieziñerako bidean doiaz ke baltz zikiñak. Zulotik igeska asi ziranean moltsoka ta jostalari, orain medar ta neketi eta gure buruak paparrera eskegita.

Suaren ezaugarria goiko odai-tokian ezereztu zan lorratzik itxi barik. Eguzki bere amari mosu emotera joan zan. Illargi gau zalea erdi-keñuka laño zurizka tartetik keriza egiteko almenik ezeukala, eta gu, loari tokia ukatzen, begiakaz iluna zulatzen.

Gaba aurreraka aize ozkirriak bultz eraginda, eta gabari orpoak miatzkatuz etorran egunsentia. Eguzkia be itxartu da geberoko loalditik, eta sanak indartu loditurik, osin sakon kresaltsua legortuguran jagi dala dirudi.

Agorrilla-ren 28gna.

Goizeko itxas-aixe garbiak puzka daragio samurki, baña gure surtzuloentzat eztau gozotasunik. Aurreko egunean, goitik bera, ametsez beteta laga genduan lurra, ez genduan galtzen begien aurretik, geldirik jarraitzen genduan ur gaziaren azalean. Gudari garaillezko txinurritegia ikusten genduan errian; eta gu, praka zarretan geroago ta estuago.

Aurrerago aitatu dodan, gozotasunik bageko goiz-aizea, usai txarreko eginda. Agindu garratzak ingurutu gaitu, eta buruak makurturik eta amets guztiak ondaturik, lurrerako bidean jartzen gaitue. Bai jarri ta bai sakoneratu Duesoko espetxe bildurgarrira.

Itxasontziak ur barearen azalean laga, ta oñak lurrera jarri genduzanerako, gizon-areriozko uztaiak inguratu ginduzan, eskuetan izkillu bana ta garrian dindiliz beste banagoaz orniturik egozan.

Aurrera goaz espetxerako bidean. Buztarripeko abere nekatuaren zankada astuna ta baldarra ikusten dot ingurukoetan. Soñak zuzen, bekokiak goian ibilkera txairo ta begitarte irriparretsuak be gitxi ez-tira.

Bagoiaz ba, aurrera espetxerantz, eta onetan, andrazko batek, urreraturik, euskotarrak garen itaunduten dausku. Baiezkoa entzun dau, eta arpegi maskalduan gozez ta atsekabez sakoneratuta dauzan begiak iturburu biurturik bidebastertu zan. Ez-taki norantz egin, ezta zein bideri ekin, eta an gelditu da bakar ta negarti lurak etzantzeko deitzen eutsan gorputzari eutsi eziñik.

Dueso-ko ormarte

Etxe onen orma sendo, burdin-esizko leio ta ate indartsuak eztira gizonaren biotz-nasaigarriztat egiñak. Lagun bakarrarentzat antolatutako gela bakoitzean zazpi gizonezko. Burdiñezko ogea azur uts, gai bardiñeko araza txikia orman josita, ipurdi beteko maia lurrari tinkatuta; oneik ziran illa bartzuetan begien aurrean izango genduzan erredixak.

Gizonaren zeregin bearrezkoak egiteko ez genduan irolarik gelatan, eta zio onegaitik goizero idigiten euskuezan atek, zeregiñak egin eta al bait azkarren tokira barrero.

Janaria oso zan urria, zazpik jaten genduanagaz... poliki asetuko gintzazan iru. Gosaritzat txokolate murturtxo bana edo akeit itxurako burrunztalikada bana salda gorri-baltzizka. Bazkal-aparirako txoleteko indaba umatua ta ogia neurri urrian.

Jateko ugaritu bear genduan zelan edo alan, gosea il bear zan bizi gura bagenduan, eta goizean atek idigiten euskuezanean ura eroaten genduan gelara indaba-txolet utsituetan. Gure aurretik emen izan ziran giltzaperatuak laga eben txiz-ontzian, papel-muturrakaz sua eginda, bero-epelduten genduzan, urtsu-urtsu, indabak, bai-ta txokolate saldatsua egin be. Era onetan epeldu ta laztantzen genduzan eztarri urdail, sabelak, 10gn. gelako zazpi gudari doakabeak.

(Jarraituko da)